

Euskararen arauak eta erabilerak

4. Euskara batuaren garapen lexiko-estilistikoa

4.3. ESALDIAREN ANTOLAMENDUA ETA HITZ-HURRENKERA

2017-2018 ikasturtea

Larraitz Zubeldia
larraitz.zubeldia@ehu.eus

Egitura

- 1. 'Burua lehen' eta 'burua azken' hizkuntzak
- 2. Euskara, hitz-hurrenkera libreko hizkuntza
- 3. Iruzkina, galdegaia eta mintzagaia
- 4. Galdegai motak eta hurrenkera
- 5. SOA hurrenkeratik aldenduz
- 6. Inguruko hizkuntzak eta galdegai/mintzagai sistema

1. 'Burua lehen' eta 'burua azken' hizkuntzak

- Gure auzo-hizkuntzen hitz-hurrenkera eta euskararena desberdinak dira.
 - Hitzak eratzea
 - Atzizki ugari eta aurrizki gutxi
hiltzaile, horzdun, zientzialari, adostasun, lehortar, espetxeratu... (ATZIZKIAK)
berregin, desegin... (AURRIZKIAK)
 - Hitz elkartuetan maiz eskuineko hitza da muina.
Behi-esne, esne-behi, idazmakina, kale-garbitzaile, kale-garbiketa... (HITZ-ELKARKETA)
 - Erreferentzia mugatzeko (edo mugatu gabe uzteko) erabiltzen ditugun artikulua eta erakusleak izenaren eskuinean euskaraz; ezkerrean gaztelaniaz eta frantsesez.
 - el libro / le livre
liburua
 - un libro / un livre
liburu bat
 - este libro / ce livre
liburu hau

1. 'Burua lehen' eta 'burua azken' hizkuntzak (II)

- Gramatika-harremanak adierazteko postposizioak eskuinean euskaraz; preposizioak ezkerrean gaztelaniaz eta frantsesez.

con Mikel / **avec** Mikel

Mikelekin

por avión / **par** avion

hegazkinez

de Bilbao / **de** Bilbao

Bilboko

de Miren / **à** Miren

Mirenen

- Izenaren inguruko unitateak, haren aurretik euskaraz; ondoren, gaztelaniaz eta frantsesez.

el libro de Jon

le livre de Jon

Jonen liburua

el libro de matemáticas

le livre de mathématique

matematikako liburua

1. 'Burua lehen' eta 'burua azken' hizkuntzak (III)

- Izan ere, kate luzeago bat eratzen dugunean, euskaraz sortzen zaigun hurrenkera latinetiko hizkuntza horien alderantzizkoa izaten da askotan.

[**el estudio** [del sector de las tecnologías [de los países en vías de desarrollo]]]

1

2

3

4

[**l'étude** [du secteur des technologies [des les pays en voie de développement]]]

1

2

3

4

[[[garatu gabeko herrialdeen] teknologien arloko] **azterketa**]

4

3

2

1

1. 'Burua lehen' eta 'burua azken' hizkuntzak (IV)

- Adjektiboen osagarrien artean ere, antzeko paradigma dugu.

rico en petróleo

riche en pétrole

petrolioz **aberatsa**

lleno de agua

plein d'eau

urez **betea**

- Aditzaren informazioa osatzen duten osagaiak ere haren eskuinean jartzen dira gehienetan latinetiko hizkuntzetan; aditzaren ezkerrean, aldiz, euskaraz.

Estoy aquí / **Je suis** ici

Hemen **nago**

Es grande / **C'est** grand

Handia **da**

Va a Donostia / **Il va** à Donostia

Donostiara **doa**

Va rápido / **Ça va** vite

Azkar **doa**

1. 'Burua lehen' eta 'burua azken' hizkuntzak (v)

- Onartu izan da SOA (SUBJEKTUA-OBJEKTUA-ADITZA) dela hurrenkera ez-markatua edo neutroa.
 - Eguzkiak beroa ematen digu.
- Esaldi korapilatsuagoetan, aldiz, kontua askoz ere korapilatsuagoa da, eta askoz ere aukera gehiago ditugu osagaiak antolatzeko.

2. Euskara, hitz-hurrenkera askeko hizkuntza

- Hizkuntza batzuek hitz-hurrenkera zurruna dute.
 - Ingelesak, adibidez.
- Beste batzuek, berriz, hurrenkera-askatasun handiagoa dute.
 - 24 hurrenkera onartzen omen ditu esaldi honek:
 - a. Aitak haurrari sagarra eman dio.
 - b. Aitak haurrari eman dio sagarra.
 - c. Aitak sagarra haurrari eman dio.
 - d. Aitak sagarra eman dio haurrari.
 - e. Aitak eman dio sagarra haurrari.
 - f. Haurrari eman dio sagarra aitak.
 - g. Sagarra haurrari eman dio aitak.
 - ...
 - Enfasirik ez dagoenean, batzuk behintzat baliokide dira.
 - Baina enfasia dagoenean, esanahi desberdina dute komunikazioaren ikuspegitik, osagai berberak izan arren.

2. Euskara, hitz-hurrenkera askeko hizkuntza (II)

- Hainbat aukera eskaintzen dizkigu euskararen gramatikak osagaiak antolatzeko, eta gure komunikazio-helburuetarako egokiena zein den erabaki beharko dugu une oro.
 - a. Elektroiek lurrazalerako bidea hartzen dute, sortutako karga-desberdintasuna indargabetzearren.
 - b. Elektroiek, sortutako karga-desberdintasuna indargabetzearren, lurrazalerako bidea hartzen dute.
 - c. Elektroiek sortutako karga-desberdintasuna indargabetzearren hartzen dute lurrazalerako bidea.
 - d. Lurrazalerako bidea hartzen dute elektroiek, sortutako karga-desberdintasuna indargabetzearren.
 - e. Sortutako karga-desberdintasuna indargabetzearren, elektroiek lurrazalerako bidea hartzen dute.
 - f. Sortutako karga-desberdintasuna indargabetzearren hartzen dute elektroiek lurrazalerako bidea.

2. Euskara, hitz-hurrenkera askeko hizkuntza (III)

- Osagaien barruko antolaketa, berriz, askoz zurrunagoa da.

- a. [Sistemaren oinarrizko softwarea]
- b.*[Sistemaren software oinarrizko]
- c.*[Oinarrizko sistemaren softwarea]
- d.*[Oinarrizko softwarea sistemaren]

- a. [Informazioaren tratamendu automatikoa]
- b. *[Informazioaren automatiko tratamendua]
- c. *[Automatiko tratamendu informazioaren]
- d. *[Tratamendu automatiko informazioarena]

3. Mintzagaia, iruzkina eta galdegaia

- Hiru elementu hartu behar dira kontuan esaldietako hitzen antolaketa eta hurrenkerari dagokionez:

- *Mintzagaia:*

- Informazioaren testuingurua finkatzen digu, informazioaren markoa, informazio nagusia zeri buruzkoa izango den, eta horren testuingurua aurreratzen digu.
- Informazio zaharra edo ezaguna da, berez, eta normalean esaldiaren hasieran jartzen da.

Aitak / HAURRARI eman dio sagarra.

Hori / PERUK esan du.

- *Iruzkina*

- Informazio berria da; hots, mintzagaiari buruz esaten dena, eta mintzagaiaren ondoren jartzen da normalean.

Patxik esnea edan du.

- *Galdegaia*

- Iruzkinaren barruan dago, nabarmendu nahi den informazio berria baita (iruzkin hanpatua); hala, enfasi berezia hartzen duen iruzkinaren parte da.
- Intonazioa indartuz markatzen da, eta aditzaren aurrean joan ohi da askotan.

a. NORK esan du hori?

b. PERUK (esan du (hori)).

3. Mintzagaia, iruzkina eta galdegaia (II)

- Azkenik, aditzaren atzean jartzen dugun informazioa bigarren maila batean geratzen da, eta daraman informazio-zama txikiagoa da. Informazio hori gehigarritzat har genezake, eta, hortaz, ezaba genezake komunikazioaren muina ukitu gabe.

Aitak haurrari eman dio sagarra [*gaur goizean*].

Hori Peruk esan du [*lehen aldiz*].

- Hauxe izaten da ordena egokiena, esaldi konplexuen kasuan:

Mintzagaia + <galdegaia + aditza> + gainerako osagaiak

INFORMAZIO NAGUSIA

- Hurrenkera horrek koherentzia gordetzen laguntzen du, eta asko errazten du komunikazioa.

4. Galdegai motak eta hurrenkera

- 1. Galdegai laburrak
 - Izen-sintagmaren arlokoak: izen edo izenondo hutsak, izenordainak, adizlagunak, aditzondoak...

BIHAR etorriko da, ez gaur.

URTZIK hautsi du leihoa.
 - Aditzean oinarriturikoak: aditzaren ekintza, ezeztapena eta baieztapena.

ESAN *egin* du.

Ez da etorri.

ETORRI DA.

Badakit. / Badakigu udazkena dela.

4. Galdegai motak eta hurrenkera (II)

➤ *Egin* indartzaile edo fokalizatzailearen erabilera desegokia

- Erantzunen ardatzak aurretik *aipatu egin ditugu* hitzaurrean.
→ Erantzunen ardatzak aurretik *aipatu ditugu*, hitzaurrean, hain zuzen.
- ... esan genezake euskal lankidetzak berezko pentsakera *garatu egin duela*. [objektua bada galdegai]
→ ... esan genezake euskal lankidetzak berezko pentsakera *garatu duela*.

4. Galdegai motak eta hurrenkera (III)

- 2. Galdegaia zerrenda denean
 - Informazio nagusia koordinatutako hainbat izen-sintagmaz osatuta dagoenean, hobe izaten da zerrenda aditzaren atzean ematea.
 - a. #Matematikaren azpiatal nagusiak ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA **dira**.
 - b. ✓ Matematikaren azpiatal nagusiak (*honako*) hauek **dira**: ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA.
 - c. ✓ Matematikaren azpiatal nagusiak **dira** ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA.

4. Galdegai motak eta hurrenkera (IV)

- 3. Galdegaiari buruzko iruzkinak
 - Ez da egokia galdegaiaren eta aditzaren artean iruzkinak, tartekiak txertatzea, bi osagai horien arteko lotura hausten baita.
 - a. #AEBetako industriak ARAZO UGARI[, bereziki soberakinenak,] **ditu**.
 - b. AEBetako industriak ARAZO UGARI **ditu**[, bereziki soberakinenak].
 - Aitzitik, ezinezkoa da galdegaia ez den osagai bati buruzko tartekiak osagaitik urrun jartzea.
 - a. #AEBtako industriak ARAZO UGARI **ditu**[, hots, energia-industriak].
 - b. AEBtako industriak[, hots, energia-industriak] ARAZO UGARI **ditu**.

5. SOA hurrenkeratik aldenduz

- **1. Aditzaren osagarriak diren perpausak** (konpletiboak, zehar-galderak...)
 - *Esan, uste, jakin, iruditu, ondorioztatu, baieztatu, frogatu...* gisako aditzek perpaus osagarriak eskatzen dituzte.
 - Aditzaren ezkerraldean zein eskuinaldean eman daitezke. Edonola ere, konpletiboa luzea edota korapilatsua denean, hobeto prozesatu ohi dira aditza aurreratuta duten hurrenkerak.
 - a. [Matematikaren azpiatal nagusiak analisia, algebra, geometria eta zenbakien teoria *direla*] esan dugu.
 - b. ✓ Esan dugu [matematikaren azpiatal nagusiak analisia, algebra, geometria eta zenbakien teoria *direla*].
 - c. ✓ Esan dugu [matematikaren azpiatal nagusiak *direla* analisia, algebra, geometria eta zenbakien teoria].

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (II)

- Zenbait predikaturen kasuan, are maizago jartzen da konpletiboa eskuinean; batzuetan, ezinbestekoa da.
 - a) Izenondoak edo aditz-esapideak diren predikatuak
 - **Egia da [...]**
 - a. Egia da [metal-halogenorako lanparek merkataritza-garapen handia izan dutela].
 - b. #[Etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek] egia da.
 - **Garbi dago [...]**
 - a. Garbi dago [etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek].
 - b. #[etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek] garbi dago.
 - **Bistan da [...]**
 - **Beharrezkoa da [...]**
 - **Zilegi da [...]**

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (III)

- b) *Konturatu, ohartu, izan* aditzak
 - **Konturatu gara [...-(e)la]**
 - a. Konturatu gara [etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek].
 - b. #[Etorkizunean gure bizitza gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek] konturatu gara.
 - **Arazoa da [...-(e)la]**
- c) Subjuntiboko perpausetan
 - **Demagun [...]**
 - a. Demagun [etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek].
 - b. #[etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek] demagun.
- d) Adizki sintetikoen baieztapenarekin
 - **Badirudi [...]**
 - a. Badirudi [etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek].
 - b. #[etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutela algoritmoek] badirudi.

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (IV)

- e) Perpaus nagusia ezezkoa denean.
 - Ez dugu uste [...]
 - a. Ez dugu uste [etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutenik algoritmoek].
 - b. [Etorkizunean gure bizitza gero eta gehiago kontrolatuko dutenik algoritmoek] ez dugu uste.
 - Ez dakigu
- f) Perpaus osagarri edo konpletiba bat baino gehiago kateaturik dugunean
 - a. [Matematikaren azpiatal nagusiak analisia, algebra, geometria eta zenbakien teoria *direla*] eta [horiek guztiak mendera ditzakeen gizakirik aurkitzea ezinezkoa *dela*] esan dugu.
 - b. ✓ Esan dugu [matematikaren azpiatal nagusiak analisia, algebra, geometria eta zenbakien teoria *direla*] eta [horiek guztiak mendera ditzakeen gizakirik aurkitzea ezinezkoa *dela*].
 - c. ✓ Esan dugu [matematikaren azpiatal nagusiak analisia, algebra, geometria eta zenbakien teoria *direla*] eta [ezinezkoa *dela* horiek guztiak mendera ditzakeen gizakirik aurkitzea].

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (v)

- g) Mendeko perpaus bat baino gehiago dugunean bata bestearen barnean txertaturik

- GAZTELANIA

1. Creo
2. que está claro
3. que el presidente del Consejo de administración de EDP abandonará la empresa eléctrica
4. cuando se incorpore el representante de Iberdrola.

[Creo [que está claro [que [el presidente del Consejo de administración de EDP] abandonará la empresa eléctrica [cuando se incorpore el representante de Iberdrola]]]]

- EUSKARA (aditzak atzean)

4. Iberdrolako ordezkaria sartzen denean
3. EDPko Administrazio-Kontseiluko lehendakariak elektrizitate-enpresa utzi egingo **duela**
2. garbi dagoela
1. uste dut.

[[[[Iberdrolako ordezkaria sartzen denean] [EDPko Administrazio-kontseiluko lehendakariak elektrizitate-enpresa utzi egingo **duela**] garbi dagoela] uste dut].

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (v)

- GAZTELANIA

1. Creo
2. que está claro
3. que el presidente del Consejo de administración de EDP abandonará la empresa eléctrica
4. cuando se incorpore el representante de Iberdrola.

[Creo [que está claro [que [el presidente del Consejo de administración de EDP] abandonará la empresa eléctrica [cuando se incorpore el representante de Iberdrola]]]]

- ✓ EUSKARA (aditzak aurreratuta)

1. Uste dut
2. garbi dagoela
3. EDPko Administrazio-kontseiluko lehendakariak elektrizitate-enpresa utzi egingo **duela**
4. Iberdrolako ordezkaria sartzen denean.

Uste dut [garbi dagoela [[EDPko Administrazio-kontseiluko lehendakariak elektrizitate-enpresa utzi egingo **duela**] [Iberdrolako ordezkaria sartzen denean]]]].

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (VI)

- Kontraste handia dago hurrenkerari dagokionez:
 - izen-sintagmak eta osagarriak ez diren perpausak aditzaren aurretik eman ohi dituzte hiztunek, oro har;
 - perpaus osagarri edo konpletiboak, berriz, aditzaren ondoren emateko joera dago.
 - Perpaus adberbialen kasuan, esaterako, baldintza eta kontzesioa ondorioa baino lehenago ematea da ohikoena, eta denborazko perpausak ere maiz ematen dira nagusia baino lehenago.
 - a. [Kalteren bat izanez gero], zerbitzua martxan mantentzea ahalbidetzen du.
 - b. [Proiektu honetan diru ugari inbertitu den arren], ondorioak ez dira ikusgarriak izan.
 - c. [Populazioaren azpipopulazioak asko direnean,] laginaren adierazgarritasuna bermatzen da.
 - Azalpenak emateko erabiltzen diren perpausak, ordea, nagusiaren ondoren eman ohi dira.
 - d. Material horiek oso baliagarriak dira, [tenperatura handiak pairatzen baitituzte].

5. SOA hurrenkeratik aldenduz (VII)

- **2. Beste kasu batzuk**

- Komunikazio-arau unibertsalik badago, arau horrek dio informazio nagusia lehenbailehen eman behar dela. Hori dela eta, askotan komenigarria izaten da aditza aurreratzea.
- Perpausaren osagarrietako bat oso luzea eta konplexua delako.
 - Nik hori, ez zuk nahi duzulako, beste honek nahi duelako baizik **egingo dut**.
→ Nik hori **egingo dut** ez zuk nahi duzulako, beste honek nahi duelako baizik.
- Perpausaren barneko ordena funtsezkoa delako testuaren bidezko komunikazioa errazteko.
 - Lau hilabetekoan zehar laminak era jarraituan lantzea **oso garrantzitsua da**.
→ **Oso garrantzitsua da** laminak era jarraituan lantzea lau hilabetekoan zehar.
→ Lau hilabetekoan zehar, **oso garrantzitsua da** laminak era jarraituan lantzea.

5. SOA hurrenkeratik aldentuz (VII)

- Subjektuaren eta aditzaren arteko distantzia
 - *Eremu egingarrien muga* murrizketa-mugaren ekuazio bat edo gehiago betetzen duten soluzio egingarriez **osatzen da**.
 - *Eremu egingarrien muga* **osatzen da** murrizketa-mugaren ekuazio bat edo gehiago betetzen duten soluzio egingarriez.
 - Murrizketa-mugaren ekuazio bat edo gehiago betetzen duten soluzio egingarriez **osatzen da** *eremu egingarrien muga*.

6. Inguruko hizkuntzak eta galdegai/mintzagai sistema

- Gaztelaniaren gisako hizkuntzetan, itzulinguruak erabiltzen dira askotan galdegaia markatzeko. Euskaraz esaldi sinpleetara jotzen dugu.
 - Este es el programa con el que hemos trabajado.
 - ?? Hauxe da programa zeinarekin lan egin dugun.
 - **Hauxe da lanerako erabili dugun programa.**
 - **Programa hau erabili dugu lanerako.**
 - Aquél era el lugar donde había estado el aeropuerto.
 - ?? Hura zen lekua non aireportua zegoen.
 - **Hantxe (bertan) zegoen aireportua.**
 - Askatasun Sindikalari buruzko Lege Organikoa *da* eskubide honen gaineko erreferentzia arauemaileak *osatu dituena*.
 - **Askatasun Sindikalari buruzko Lege Organikoak *osatu ditu* eskubide honen gaineko erreferentzia arauemaileak.**

Bibliografia

- ALBERDI, Xabier & Ibon SARASOLA (2001): *Euskal estilo-libururantz*. Bilbo: EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- ETXEBARRIA, Jose Ramon (2014): *Komunikazioa euskaraz ingeniari-tzan*. Bilbo: UEU eta EHU.
- EUSKALTZAINDIA (2011): *Hitz-ordena: erabilera estrategikoa*. Jagon saila, Corpus batzordea. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ZABALA, Igone (2000): "Hitz-hurrenkera euskara zientifiko-teknikoan". *Ekaia* 12: 143-166.